

РОЗДІЛ II

Дискурсознавство. Текстологія.

Літературознавство

УДК 8020-5(025)

Олександр Беляков

Проблеми рецепції роману Дж. Джойса «Finnegans Wake» (з досвіду викладання британської літератури)

У статті проаналізовано рецепцію роману Джеймса Джойса «Finnegans Wake», яка вимагає усвідомлення його внутрішньої, іманентної норми. Узагальнено особливості сприйняття і розуміння роману Джойса «Finnegans Wake» студентською аудиторією. Продемонстровано переваги методики «колективного мозкового штурму» в процесі сприйняття твору. Проаналізовано причини труднощів, що виникають у студентів під час сприйняття художнього тексту, в якому зруйновано всі конвенції літератури. Розкрито деякі аспекти поетики Джойса на основі узагальнення проблем взаємодії читачів із текстом. Сформовано рецептивні стратегії роману Джойса «Finnegans Wake». Визначено семіотичний статус твору. Зроблено висновок про те, що структура роману «Finnegans Wake» має емергентний характер, тобто вона усвідомлюється читачем у процесі його діалогу з текстом (на основі «зворотного зв'язку») і з залученням усіх елементів твору водночас.

Ключові слова: рецепція (сприйняття), іконічний знак, стратегії сприйняття.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема сприйняття художніх творів, у яких руйнуються сталі літературні конвенції і які «генерують» свій власний код і зміст, завжди є актуальна. Як правило, такі твори студенти розцінюють як важкі й незрозумілі. Виникає потреба активізувати інтерес студентів до аномальних текстів та організувати заняття з англійської літератури так, щоб молоді люди одержали радість і задоволення. Одночасно важливо сприяти розвитку мислення, інтелекту й аналітичних здібностей студентів.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми засвідчив, що роман Дж. Джойса «Finnegans Wake» (1939) (далі «FW») був, є і буде в центрі уваги літературознавців, лінгвістів, когнітологів і спеціалістів інших галузей знань. Цей твір руйнує наші стереотипи сприйняття художньої інформації. Відомо, що «FW» завжди слугував випробувальним майданчиком для різноманітних методик інтерпретації художнього тексту. Постструктуралістська критика, наприклад, розглядає цей унікальний твір світової літератури як підтвердження своїх постулатів про «писабельний» текст і «смерть автора» (Р. Барт), «децентровану структуру» (Ж. Дерріда), «смыслову невизначеність» (В. Ізер), «відкритий твір» (У. Еко), «означник, що плаває» (Ж. Лакан), «сюрфікцію нежанрової літератури» (Дж. Каллер).

Деякі вчені трактують цей роман Джойса як перший у світовій літературі твір постмодернізму (Д. Фоккема) і визначають в ньому такі риси, як нелінійність, гіпертекстовість, фрагментарність, зникнення реальності, пародія, нонсенс, еkleктика, хаос, гра.

Проблемам рецепції цього складного твору присвячені дослідження Д. Аттріджа [4] і С. Сейлера [13], в яких визначаються особливості впливу прози Джойса на читача і характер його «співпраці» з автором.

Мета статті – визначити специфіку сприйняття роману Джойса «FW» студентами 4–5 курсів інституту іноземної філології, узагальнити результати їхньої інтелектуальної взаємодії з текстом.

Завдання статті: продемонструвати переваги методики «колективного мозкового штурму» в процесі сприйняття роману Джойса «FW»; сформулювати рекомендації щодо сприйняття твору; виявити причини труднощів, які виникають у студентів під час сприйняття роману Джойса; розкрити особливості поетики Джойса на основі узагальнення результатів «взаємодії» студентів із художнім матеріалом; визначити потенційні рецептивні стратегії та розкрити їхній зміст; описати перспективи дослідження роману Джойса.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів.

*I'd like a language
Which is above all languages...
James Joyce
The utterance «I am reading Joyce»,
«Have you read Joyce?»
produce an irresistible effect
of naivety. Who can pride himself
On having read Joyce?
Jaques Derrida*

Викладачі курсу «Британська література» знають, що твори Джойса вважаються важкими для читання і розуміння. Руйнація всіх конвенцій літератури, ускладнений синтаксис, порушення просторово-часової єдності, okazionalizmi, відсутність традиційного сюжету, стирання кордонів між голосом оповідача, автора й персонажа, відкриті закінчення, неоднозначна і заплутана символіка, деформація текстуальних властивостей, безмежність інтерпретацій, полілінгвізм, насиченість фактами і подіями з багатьох галузей знань, широка інтертекстуальність, відсутність стабільної манери оповіді, стилістична строкатість, невизначеність щодо індикаторів партії наратора і фокалізатора – все це вимагає від читача колосального тезауруса, волі, терплячості, часу та бажання долати перешкоди. Не дивно, що читання творів Джойса не викликають у студентів великого ентузіазму.

Необхідно пам'ятати, що будь-який читач роману Джойса «FW» повинен позбутися двох рецептивних конвенцій. Перша з них полягає в тому, що знання схеми або зразка аналізу художнього твору дозволить їм одержати вичерпне уявлення про всі аспекти роману «FW».

«FW» вчить нас змиритись із неможливістю вичерпати зміст художнього твору і ставитися до значень, які приховуються за лексичними одиницями роману, як до нестабільних, «мінливих» і емергентних. «Співпраця» читача з текстом роману Джойса відбувається за принципом «зворотнього зв'язку». Вплив тексту на читача і вплив читача на текст є одночасними процесами [4, с. 11].

Ефективним методом обговорення процесу й результатів сприйняття роману Джойса «FW» є «колективний мозковий штурм». Уявімо, що група студентів 4–5 курсів починає висувати власні версії щодо наступного фрагмента з роману «FW»:

«We are now diffusing among our lovers of this sequence (to you! to you!) the dewfolded song of the naughtingels (Alys! Alys! Alys!) from their sheltered positions, in rosescentery haydyng, on the heather side of waldalure, mount saint John's, Jinniland, whither our allies winged by duskfoil from Mooreparque, swift sanctuary seeking, after Sansink gang (Oiboe! Hitherzither! Almost dotty! I must dash!) to pour their peace in partial (floflo floreflorence), sweetishsad lightandgale, twitwin twosingwoolow. Let everie sound of a pitch keep still in resonance, jemcrow, jackdaw, prime and second with their terce that whoe betwides them, now full theorbe, now dulcifair, and when we press of pedal (sof!) pick out and vowelize your name» [9, с. 359–360].

Очевидно, всі погодяться, що синтаксис цього уривка досить прозорий, попри наявність парантетичних внесень і дублювання синтаксичних позицій. Анонімний мовець, чия інстанція маркується займенником першої особи у множині, формулює стверджувальне висловлення і звертається до слухача (або слухачів) із проханням (наказом або вимогою): «*We are now diffusing... the song of the naughtingels... from their peace... Let everie sound of a pitch keep still... when we press of pedal pick out and vowelize your name*».

Зауважимо, що синтаксичні характеристики «FW» достатньо традиційні. Можна твердити, що синтаксис роману виконує функцію стабілізації і впорядкування хаотичної картини світу й полегшує сприйняття твору.

З метою стимулювання мислення і уяви студентів доцільно використовувати доробки зарубіжних літературознавців, у яких розкрито і прокоментовано таємниці джойсівського твору на лексичному й семантичному рівнях, зокрема монографія К. Харта [8]. Спираючись на інформацію, яка міститься у цьому дослідженні, можна повідомити студентів про таке: топонім «Jinnyland» приховує ім'я видатного сопрано 19 століття (Jenny Lind), якого в Британії називають «шведським соловейком» (звідси читаємо в тексті *sweetishsad lightandgale*). Зовнішні джерела інформації, однак, сприяють радше виникненню нових питань, ніж одержанню відповідей щодо змісту уривка, що аналізується.

Подібно зображенню на фотоплівці під час процедури проявлення, в нашій свідомості формуються (в загальних рисах, звичайно) контури змістовно-фактуальної інформації. Анонімний оповідач описує пісню солов'їв, яка летить зі схованок, непомітних сторонньому спостерігачеві через буйну рослинність. Нас (слухачів або читачів) просять помовчати, а потім приєднатися до виконання пісні. Звичайно, цей пунктирний наратив сам по собі не викликає великого інтересу у студентів, але я кажу їм, що ми розкрили лише один текстуальний елемент, на який нашаровуються, або від якого відшаровуються численні й різноманітні значення, що складають «змістовно-імплицитну інформацію» (І. Р. Гальперін, В. А. Кухаренко). Головна думка, яку я хотів би донести до студентів, полягає в тому, що «FW» є також нелінійним, структура якого характеризується текучістю, децентрованістю і відсутністю гештальтової організації. Дослідники в галузі хаології описують такі тексти за допомогою синергетичного поняття «дисипативної структури» [12].

Доречним буде далі познайомити студентів із головними науковими ідеями, які, з одного боку, дозволяють розкрити унікальні особливості поезики Джойса, а, з іншого, – забезпечити студентів теоретичним підґрунтям рецепції «FW».

По-перше, важливо знати, що цей твір змінює наше уявлення про статус «імплицитного автора» (В. Бут). Відомо, що ця інстанція впливає з тексту і перебуває між історичним автором та оповідачем. Саме на імплицитного автора покладають відповідальність за утворення різних наративних інстанцій і за надійність інтратекстової інформації. Проте у творі Джойса доцільно передбачити «недостовірний імплицитний автор» або «імплицитний імплицитний автор» [10, с. 70].

По-друге, унікальність фрагмента, що аналізують студенти, пояснюється переосмисленням його семіотичного статусу. Скористуємось для експлікації нашої думки методологією дослідження авангардних творів, яку запропонував, запозичуючи концепція Ч. Пірса, М. Сироткін [2]. Нагадаємо, що Ч. Пірс виокремлював три аспекти семіозису (означування): об'єкт, його носій (знак у вузькому сенсі цього слова) й інтерпретанта. Якщо мова йде про естетичний знак, то його інтерпретанта, очевидно, буде відповідати інтерпретації художнього тексту (як читач розуміє текст, який вплив текст має на читача), а носієм знаку є власне художній твір. Об'єктом знаку є та зовнішня дійсність, на яку вказує естетичний знак [11, с. 137–139].

Будучи іконічним знаком, текст, що є об'єктом інтелектуального «штурму», характеризується тотожністю об'єкта й інтерпретанти. Референція в романі «FW» зводиться до мінімуму. Фрагмент, який ми читали, вказує не на денотат, а на процес побудови знаку, на свій код [2, с. 36].

Виникає питання: чи можна, хоча б гіпотетично, виявити в романі Джойса тематичну структуру? Якщо так, то ми маємо справу з «детермінованим хаосом» або з «хаотичним порядком». Думаю, така можливість є. Наприклад, теми міжкультурних зв'язків, ролі збігів і повторень в історії цивілізації; впливу порушень моральних норм на мову і мислення (і навпаки); особливостей конструювання реальності за допомогою наративів різної функціональної орієнтації. Проте ці теми (точніше, мерехтіння тематичних ліній) виконують у творі Джойса роль «рамки», обрамлення, зовнішнього оформлення, контексту, тобто того, що забезпечує можливості для демонстрації гри, вербального винахідництва й віртуозності, вербальних кореляцій. Невипадково дослідники характеризують сюжет роману «FW» як «лінгвістичний» [5, с. 121].

І все ж дослідники не залишають спроб відшукати в романі Джойса ознак референційності і структури. Відомий, наприклад, науковий досвід екстраполювати психоаналітичну теорію З. Фрейда на художню продукцію ірландського письменника [6]. Студенти моєї групи ознайомлені зі змістом фрейдівської концепції і розцінюють її як ефективну методику розкриття змісту «FW». Застосування онейричної логіки інтерпретації «FW», однак, залишає багато питань відкритими. Наприклад, чий сон репрезентований у тексті? Як зрозуміти випадки авторефлексивності: «from sleep we are passing»,

«his dream monologue was over»? Наскільки інтерпретативний потенціал підходу до роману Джойса як до сновидіння потужніший, ніж єгипетська «Книга Мертвих» або теорія Віко про циклічний розвиток історії людства? Узагальнюючи сказане, можна з впевненістю сказати, що будь-яка макроструктура, яка накладається на роман Джойса ззовні, буде постійно зазнавати розхитування і деформації, кожна незначна деталь, кожен незначний епізод або окреме слово підпорядковані одній меті – дестабілізувати порядок, ієрархію і структурність. У цьому плані роман Джойса функціонує подібно «нелінійній динамічній системі» [12, с. 134]. Як висловився Ц. Тодоров, «...прагнучи відтворити смисл цих текстів, екзегет позбавляє їх цього смислу – адже їхній смисл (і це обернений парадокс) полягає в тому, щоб не мати його, або, точніше кажучи, в тому, щоб зробити проблематичною його побудову» [3, с. 138].

В одній зі своїх публікацій [1] ми запропонували п'ять принципів рецепції роману Джойса «FW», як-от:

- **Принцип синекдохи.** Наприклад, головний персонаж (герой) роману НСЕ («Here Comes Everybody») набуває семантики концепту «Людина», а Анна Лівія Плюрабель (ALP) втілює юнгівський архетип «Жінка». Падіння Фіннегана з драбини, будучи семантичною парафразою злочину, що НСЕ скоїв у міському парку, можна трактувати як апокаліпсис.

- **Принцип гібридного можливого світу.** Наприклад, джойсівська притча про бабку («Grasehorner») і мурахи («Ondit»), з одного боку, містить алюзію на відому езопівську байку, а з іншого, руйнує логіку, згідно з якою мураха має моральну перевагу над бабкою. У романі здібності мурахи орієнтуватися в просторі врівноважені здібностями бабки орієнтуватися в часі. Таке зрівняння якостей комах несе конкретне семантичне навантаження, оскільки вони, комахи, становлять результат перевтілення двох синів Фіннегана – Шона і Шауна.

- **Принцип еквівалентної взаємозамінності.** Анна Лівія Плюрабель перевтілюється в річку Ліффі, Бабусю, Єву; НСЕ, в свою чергу, може бути Тімом Фіннеганом і біблійним Адамом, Ноєм і святим Патріком, Дедалом і королем Ліром. Дублін – не лише семантичний еквівалент Ірландії, а й Північної Америки.

- **Принцип зустрічних мотивів.** Більшості фрагментів, що аналізувалися, притаманні одночасно обидва вектори мотивів: прогресивний і регресивний. Тому читач опиняється перед необхідністю стежити за розвитком мотивів, читаючи зліва направо, і водночас фіксувати «відлуння» мотивів, які були згадані раніше, на попередніх сторінках твору. Як результат, процес читання має зворотно-поступальний характер.

- **Принцип асоціативних зв'язків** (приклади асоціативних зв'язків наведені в тексті статті).

Висновки. 1. Рецепція роману Джеймса Джойса «Finnegans Wake» вимагає усвідомлення його внутрішньої, іманентної норми. 2. Сприйняття твору Джойса передбачає модифікацію ідеальної читацької «премодели» (тобто «прогнозу читача щодо змісту цього художнього тексту») (О. М. Мороховський). 3. Необхідно позбутися двох стереотипів сприйняття: 1) зразок або традиційна модель інтерпретації тексту дозволяє одержати вичерпне уявлення про зміст твору; 2) сприйняття «Finnegans Wake» – пасивний процес. 4. Структура роману «Finnegans Wake» має емергентний характер, тобто структура усвідомлюється читачем у процесі його діалогу з текстом (на основі «зворотного зв'язку») і з залученням усіх елементів твору одночасно. 5. Методика «колективного мозкового штурму» якнайкраще відповідає особливостям поетики Джойса.

Перспективи подальшого дослідження спрямовані на подальше осмислення поетики Джойса крізь призму хаології (теорії хаосу), використовуючи концептуальний апарат квантової фізики і теорії складних систем. Очікуємо, що аналіз прози Джойса в цьому напрямі дозволить хоча б наблизитися до усвідомлення «Хаосмосу» його творів.

Джерела та література

1. Беляков О. О. Логіка алогічного : особливості читацького сприйняття роману Дж. Джойса «Тризна за Фіннеганом» / О. О. Беляков // Філологічні студії. – Луцьк : ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – № 2. – С. 12–21.
2. Сироткин Н. О. Методологии исследования авангардизма, или семиотические отношения авангардизма к действительности / Н. Сироткин // Семиотика и авангард : антология / [под. общ. ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Акад-ий проект ; культура, 2006. – С. 33–42.
3. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Ц. Тодоров; [перекл. з франц. Є. Марічева]. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 162 с.

4. Attridge D. Reading Joyce / Derek Attridge // The Cambridge Companion to James Joyce / [ed. D. Attridge], – Cambridge : Cambridge UP, 1997. – P. 1–30.
5. Austin M. Wright The Formal Principle in the Novel / M. Wright Austin. – Ithaca and L., Cornell UP, 1982. – 317 p.
6. Burgess A. Here Comes Everybody / Anthony Burgess. – L. : Faber and Faber, 1965. – 121 p.
7. Fokkema D. W. Literary History. Modernism and Postmodernism / D. W. Fokkema. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publ. Co., 1984. – 63 p.
8. Hart C. A Concordance to Finnegans Wake / Clive Hart. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1963. – 197 p.
9. Joyce J. Finnegans Wake / James Joyce. – NY. : Penguin Books, 1976. – 628 p.
10. O’Neil P. Fictions of Discourse. Reading Narrative Theory / Patrick O’Neil. – Toronto : Univ. of Toronto Press, 1994. – 188 p.
11. Pierce Ch. Sanders / Ch. Peirce / [ed. A. W. Burks]. – Cambridge : Harvard UP, 1958. – 352 p.
12. Rice T. J. Joyce, Chaos and Complexity / Thomas Jackson Rice. – Urbana and Chicago : University of Illinois Press, 1997. – 204 p.
13. Sailer S. S. A Methodology of Reading Finnegans Wake / S. S. Sailer // Twentieth Century Literature. – 1982. – № 2, Vol. 35. – P. 195–203.

Беляков Александр. Проблемы рецепции романа Дж. Джойса «Finnegans Wake» (из опыта преподавания британской литературы). В статье обобщаются особенности восприятия и понимания романа Дж. Джойса «Finnegans Wake» студенческой аудиторией. Демонстрируются преимущества методики «коллективного мозгового штурма» в процессе восприятия произведения. Анализируются причины трудностей, которые возникают у студентов при восприятии художественного текста, в котором нарушаются все конвенции литературы. Рассматриваются некоторые аспекты поэтики Джойса на основе обобщения проблем взаимодействия читателей с текстом. Формулируются рецептивные стратегии романа Джойса «Finnegans Wake». Определяется семиотический статус произведения.

Ключевые слова: рецепция, генерация смысла, иконический знак, стратегии восприятия.

Beliakov Oleksandr. Problems of Reception of J. Joyce’s «Finnegans Wake». The article generalizes the process of the students’ reception and understanding of J. Joyce’s «Finnegans Wake». The advantages of the «collective brain storm» are demonstrated. The reception-related difficulties are analyzed. «Finnegans Wake» is regarded as an anomalous text where the conventions of literature are flouted. A few aspects of Joyce’s poetics underlying the students’ reception of the novel are revealed. The semiotic status of the text is established. The reception strategies are outlined. The vectors of further research are indicated.

Key words: reception, generation of sense (significance), iconic sign, strategies of reception.

УДК 811.111’322+811.111’42

Ірина Біскуб

Дискурс програмного забезпечення як комунікативний артефакт

У статті встановлено основні функції комп’ютерів як цифрових комунікативних артефактів. З’ясовано, що в дискурсі програмного забезпечення здійснюється цифрове форматування й збереження знань, яке передбачає їх формалізоване представлення у вигляді елементів природної мови. Аргументовано присутність інтегративного зв’язку між комунікативним контекстом графічного інтерфейсу та дистрибутивною когнітивною діяльністю користувача. Схарактеризовано особливості когнітивного моделювання знань із використанням механізмів дистрибутивного пізнання.

Ключові слова: цифровий артефакт, дискурс програмного забезпечення, природна мова, когнітивне моделювання знань, дистрибутивне пізнання.

Постановка наукової проблеми та її значення. У межах когнітивістської парадигми обмін значеннями проходить шляхом обміну висловлюваннями, які їх містять. Комунікативні характе-